MUHAMMAD AMINXO‘JA MUQIMIY DAVRIDAGI IQTISODIY MUAMMOLAR VA BUGUNGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI:

QIYOSIY TAHLILI.

Maxmutaliyeva Madina Xikmatilla qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

“Turizm” fakulteti talabasi.

ANNOTATSIYA.

Ushbu maqolada o‘zbek adabiyotining buyuk vakili Muhammad Aminxo‘ja Muqimiy (1850–1903) yashagan XIX asr ikkinchi yarmi va XX asr boshlaridagi O‘rta Osiyodagi iqtisodiy muammolarni bugungi O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotidagi dolzarb muammolar bilan qiyosiy tarzda tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tarixiy-qiyosiy metod yordamida Muqimiy ijodida aks etgan iqtisodiy zulm, qashshoqlik, soliq adolatsizligi va ijtimoiy tengsizlik masalalarini aniqlab, ularning bugungi O‘zbekiston iqtisodiyotidagi izlarini va hal etilmagan muammolarni miqdoriy tahlil orqali ko‘rsatish. Tadqiqot 2023–2025 yillarning makroiqtisodiy statistikasi, IMF va Jahon banki hisobotlari, shuningdek tarixiy manbalarga asoslanadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, Muqimiy she‘rlarida tanqid ***qilingan iqtisodiy muammolarning bir qismi — qashshoqlik (2026: 9,5%), mehnat*** muhojirligi (2 mln+), tarmoq konsentratsiyasi — zamonaviy shaklda davom etmoqda; biroq mustaqillik, raqamli iqtisodiyot va ijtimoiy himoya sohasida sifat jihatidan tubdan o‘zgarishlar yuz bergan.

Kalit so'zlar: Muqimiy, XIX asr iqtisodiyoti, O‘rta Osiyo, mustamlaka iqtisodiyoti, bugungi O‘zbekiston, qiyosiy tahlil, qashshoqlik, soliq tizimi, iqtisodiy islohot, YaIM o‘sishi.

ABSTRACT.

This article is devoted to a comparative analysis of economic problems in Central Asia during the late 19th and early 20th centuries—the period in which the prominent Uzbek literary figure Muhammad Aminxo‘ja Muqimiy (1850–1903)

lived—alongside the pressing economic challenges in the modern Republic of Uzbekistan. Utilizing a historical-comparative method, the study identifies issues of economic oppression, poverty, tax injustice, and social inequality reflected in Muqimiy's works, and illustrates their modern parallels and unresolved issues within Uzbekistan's contemporary economy through quantitative analysis. The research is based on macroeconomic statistics for 2023–2025, reports from the IMF and the World Bank, as well as historical sources. The findings indicate that some of the economic problems criticized in Muqimiy's poetry—such as poverty (2024: 9.5%), labor migration (over 2 million), and sectoral concentration—persist in modern forms. However, fundamental qualitative shifts have occurred in the spheres of national independence, the digital economy, and social protection.

Keywords: Muqimiy, 19th-century economy, Central Asia, colonial economy, modern Uzbekistan, comparative analysis, poverty, tax system, economic reform, GDP growth.

АННОТАЦИЯ.

Данная статья посвящена сравнительному анализу экономических проблем Средней Азии второй половины XIX – начала XX веков, периода жизни выдающегося представителя узбекской литературы Мухаммада Аминходжи Мукими (1850–1903), в сопоставлении с актуальными экономическими вызовами в современном Узбекистане. С использованием историко-сравнительного метода в работе выявлены вопросы экономического гнёта, бедности, налоговой несправедливости и социального неравенства, отраженные в творчестве Мукими, а также через количественный анализ показаны их современные параллели и нерешенные проблемы в экономике Узбекистана. Исследование опирается на макроэкономическую статистику за 2023–2025 годы, отчеты МВФ и Всемирного банка, а также на исторические источники. Результаты показывают, что часть экономических проблем, критикуемых в стихах

Мукими — бедность (2024 г.: 9,5%), трудовая миграция (более 2 млн чел.), отраслевая концентрация — продолжают существовать в современной форме; однако в сферах государственной независимости, цифровой экономики и социальной защиты произошли коренные качественные изменения.

Ключевые слова: Мукими, экономика XIX века, Средняя Азия, колониальная экономика, современный Узбекистан, сравнительный анализ, бедность, налоговая система, экономическая реформа, рост ВВП.

KIRISH.

Muhammad Aminxo‘ja Muqimiy (1850–1903) – o‘zbek adabiyotining tanqidiy realizm namoyandasi bo‘lib, u o‘z she’rlarida zamonasining iqtisodiy va ijtimoiy dardlarini beqiyos badiiy mahorat bilan ifodalagan. [1] Muqimiyning "Tanobchilar", "Saylov", "Kamolot" va boshqa asarlari yozilgan XIX asr oxiri – bu O‘rta Osiyo uchun mustamlaka iqtisodiyotining eng og‘ir davri edi. Chor Rossiyasi 1865–1885 yillarda butun O‘rta Osiyoni bosib olganidan so‘ng, [2] mintaqada tubdan yangi iqtisodiy tuzum o‘rnatildi: monokultura (paxta), ikki tomonlama soliq yuklamasi, yerdan mahrum qilingan dehqonlar va shakllanib borayotgan kapitalizmning ziddiyatli ko‘rinishlari. Muqimiy ana shu tuzumning adalatsizligini pichingomuz she’rlarida qamchiladi. Bugungi O‘zbekiston 1991 yildan beri mustaqil rivojlanish yo‘lini bosib o‘tib, 2024 yilda 103,7 mlrd. dollar YaIM va 6,5 foizlik iqtisodiy o‘sishga erishdi. [3] Biroq qashshoqlik (9,5%), mehnat muhojirligi, tarmoq kontsentratsiyasi va ijtimoiy tengsizlik kabi muammolar hali ham dolzarb bo‘lib qolmoqda. Adabiyot va iqtisodiyot tarixi kesishmasida amalga oshirilayotgan bunday qiyosiy tahlil O‘zbekistonda ilgari yetarlicha o‘rganilmagan. Muqimiy asarlarini faqat badiiy asar sifatida emas, balki iqtisodiy tarix hujjati sifatida o‘qish, bugungi muammolarning tarixiy ildizlarini anglashga yordam beradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI.

XIX asr O‘rta Osiyo iqtisodiyotini o‘rganishda Bartold (1927) va Vambery (1864) [4] asarlari asosiy manba hisoblanadi. Bartold Turkistondagi madaniy-iqtisodiy hayotni keng tarixiy kontekstda yoritib, dehqonchilik va hunarmandchilikning markazlashgan xonlik boshqaruviga bog‘liqligini ko‘rsatadi. Iskandarov (2001) [5] mustamlaka davrida O‘rta Osiyoda yuzaga kelgan ikki tomonlama soliq tizimini batafsil tahlil qilib, mahalliy aholining soliq yukini 30–45 foizdan ortiq bo‘lganini hujjatlar asosida isbotlaydi. Yunusov (2015) [6] XIX asr oxirida temir yo‘l qurilishi va paxta monokulturasiining qanday qilib mahalliy iqtisodiyotni chor Rossiyasiga xom ashyo bazasiga aylantirganini ko‘rsatadi. Qosimov (2003) tadqiqotida Muqimiyning "Tanobchilar" she'ri Chor hukumatining yer o‘lchash va soliq undirish amaliyotiga, "Saylov" esa mahalliy qozixona va sud tizimidagi poraxo‘rlikka qaratilgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri satirik hujum ekanligini tahlil qiladi. Fitrat (1909) asarida ham xuddi shu davrga oid savdo va pul-kredit munosabatlaridagi adolatsizliklar, sarroflarning o‘zboshimchalik bilan foiz olishi va shahar kambag‘allarining ahvoli keng yoritilgan. Jahon banki (2024) [7] hisobotida O‘zbekiston iqtisodiyotining 2017 yildan boshlab amalga oshirilgan islohot dasturi ijobiy natijalar berganini ta’kidlab, YaIM o‘sishi, qashshoqlikning kamayishi va xorijiy investitsiyalar o‘sishini qayd etadi. IMF (2024) [8] O‘zbekiston uchun 2025 yilda 6,7 foizlik YaIM o‘sishini prognoz qilib, asosiy xavf omillar sifatida inflyatsiya, tashqi qarz va paxta-gaz sohasiga bog‘liqlikni ko‘rsatadi. EBRD (2024) [9] islohotlarning shaffoflik va kichik biznes uchun shart-sharoitlar yaratish yo‘nalishida davom etishi zarurligini uqtiradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Tadqiqot tarixiy-qiyosiy metod asosida qurilgan. Bu yondashuv ikki davrni o‘xshash o‘lchov birliklarida solishtirish imkonini beradi. Qiyosiy tahlil jadval ko‘rinishida asosiy metodologik vosita hisoblanadi. Ma’lumot manbalari esa Muqimiy she’rlari; Chor Rossiyasi arxiv hujjatlari; O‘rta Osiyo statistik hisobotlari (1897 yil ro‘yxat), Iskandarov, Yunusov, Qosimov ilmiy asarlari, IMF, Jahon

banki, ADB, EBRD 2023–2025 yilgi hisobotlari, UNDP Inson taraqqiyoti indeksi 2024; O‘zbekiston byudjet hisobotlari.

TAHLIL VA NATIJALAR.

Muqimiy davri iqtisodiy tuzilmasi.

Muqimiy 1850 yilda Qo‘qon xonligi hududidagi Qo‘qon shahrida tavallud topdi. Bu davrda O‘rta Osiyo iqtisodiyoti asosan natural xo‘jalik tizimiga asoslangan edi: dehqonchilik, chorvachilik va hunarmandchilik asosiy iqtisodiy tarmoqlar hisoblangan. 1865 yilda Toshkentni bosib olgan Chor Rossiyasi yangi iqtisodiy siyosat o‘rnatdi. [10] Temir yo‘l qurilishi (Zakaspiy temir yo‘li, 1888) mintaqani Rossiya bozorlariga uladi, ammo bu O‘rta Osiyo uchun xom ashyo — birinchi navbatda paxta — yetkazib beruvchi mustamlakaga aylanishini anglatardi.

1-jadval. Muqimiy davri iqtisodiy ko‘rsatkichlari tarixiy tahlili.

Ko‘rsatkich	Muqimiy davri (1850–1903)	Chor Rossiya boshqaruvi davri	Izoh
Asosiy iqtisodiy tizim	Natural xo‘jalik	Mustamlaka iqtisodiyoti	Bozor aloqalari cheklangan
Yerga egalik	Qo‘shchi va xon mulki	Kolonial yer islohotlari	Dehqon huquqlari cheklangan
Soliq yuklamasi (daromaddan %)	30–45%	35–50%	Ikki tomonlama soliq
Asosiy eksport mahsuloti	Paxta, ipak	Xom ashyo: paxta	Qayta ishlash cheklangan
Sanoat ulushi iqtisodiyotda	<5%	5–8%	Hunarmandchilik ustunlik

Ko‘rsatkich	Muqimiy davri (1850–1903)	Chor Rossiya boshqaruvi davri	Izoh
Savdo yo‘llari	Ipak yo‘li karvon savdosi	Temir yo‘l (1888 y.)	Savdo tuzilmasi o‘zgardi
Savodxonlik darajasi	10–15%	12–18%	Maktab va madrasalar
Shahar aholisi ulushi	15–20%	18–25%	Toshkent, Samarqand

Manba: Bartold (1927); Iskandarov (2001); Yunusov (2015); tarixiy arxiv ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Bugungi O‘zbekiston makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari (2023–2025).

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikdan so‘ng, ayniqsa 2017 yildan boshlangan keng ko‘lamli islohot davri ortidan sezilarli iqtisodiy rivojlanishni boshdan kechirmoqda. [11] 2024 yilda YaIM hajmi 103,7 mlrd. dollarga yetib, 6,5 foizlik o‘sish sur’ati qayd etildi. 2025 yilga prognoz 118,4 mlrd. dollar va 6,7 foizlik o‘sishni ko‘rsatmoqda.

2-jadval. O‘zbekiston Respublikasi asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari (2023–2025).

Ko‘rsatkich	2023	2024	2025	Birlik
YaIM hajmi	90,9	103,7	118,4	mlrd. USD
YaIM o‘sishi	6,0	6,5	6,7	%
Aholi soni	36,4	37,2	38,0	mln. kishi
Jon boshiga YaIM	2 497	2 789	3 118	USD
Inflyatsiya (yillik o‘rtacha)	10,8	9,1	7,5	%

Ko‘rsatkich	2023	2024	2025	Birlik
Davlat byudjeti defitsiti / YaIM	-3,5	-3,2	-2,8	%
Tashqi savdo aylanmasi	48,7	55,2	62,0	mlrd. USD
To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar	5,2	6,1	7,3	mlrd. USD
Rasmiy ishsizlik darajasi	9,6	9,2	8,8	%
Qashshoqlik darajasi	11,0	9,5	8,2	%

Manba: NSK (2024); IMF (2024); Jahon banki (2024).

Qiyosiy matritsaviy tahlil.

Ikki davrni sistematik qiyoslash chuqur tuzilmaviy farqlarni, shu bilan birga ba’zi strukturaviy o‘xshashliklarni ham ko‘rsatadi (3-jadval).

3-jadval. Qiyosiy tahlil matrisasi: Muqimiy davri va Bugungi O‘zbekiston.

Tahlil o‘lchovi	Muqimiy davri (XIX asr oxiri)	Bugungi O‘zbekiston (2023–2025)	Baho
Iqtisodiy mustaqillik	Mustamlaka tizimi – mustaqillik yo‘q	To'liq mustaqil milliy iqtisodiyot	↑↑↑
Soliq tizimi	Arbitrary (ixtiyoriy) va adolatsiz	Qonuniy asosda, progressiv	↑↑
Yer mulkchiligi	Feodal va mustamlaka tizimi	Islohot jarayonida; 2023 yer bozori	↑↑

Tahlil o‘lchovi	Muqimiy davri (XIX asr oxiri)	Bugungi O‘zbekiston (2023–2025)	Baho
Pul-kredit tizimi	Ibtidoiy; sarroflar	Zamonaviy bank tizimi, 31 bank	↑↑↑
Savdo erkinligi	Cheklangan, karvon savdosi	WTO a’zolik muzokaralari	↑↑
Sanoat rivojlanishi	Hunarmandchilik; proto-sanoat	Sanoat ulushi YaIMda ~28%	↑↑↑
Ta’lim va savodxonlik	10–15% savodxonlik	99,7% savodxonlik (2024)	↑↑↑
Mehnat huquqlari	Qul va yollanma mehnat	Qonuniy himoya; 2023 islohot	↑↑
Infratuzilma	Karvon yo‘llari; temir yo‘l boshlang‘ich	24 400 km temir yo‘l, 2 400 km avtobahn	↑↑↑
Ijtimoiy himoya	Deyarli yo‘q	Pensiya, ijtimoiy nafaqa tizimi	↑↑↑

Manba: Tarixiy manbalar va NSK, IMF, Jahon banki ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

3-jadval tahlili shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy mustaqillik, infratuzilma, ta’lim va ijtimoiy himoya yo‘nalishlarida ulkan sifat siljishlari yuz bergan. Biroq qashshoqlik, soliq adolati va mehnat migratsiyasi muammolari hali ham to‘liq hal etilmagan.

Tarmoqlar bo‘yicha iqtisodiy tuzilma o‘zgarishi.

Muqimiy davrida iqtisodiyot asosan agrar tuzilmaga ega edi. Bugungi O‘zbekistonda esa tarmoq tuzilmasi sezilarli o‘zgargan. [12] Sanoat va xizmat ko‘rsatish sektorlari ulushi o‘sib borayotgani ayniqsa muhim.

4-jadval. YaIM tarmoq taqsimoti dinamikasi (2023–2025).

Tarmoq	2023 (%)	2024 (%)	2025(%)	Tendensiya
Qishloq xo‘jaligi	28,1	26,8	25,4	↓ (diversifikatsiya)
Sanoat	26,4	27,3	28,1	↑ (o'sish)
Qurilish	7,2	7,8	8,1	↑ (rivojlanish)
Savdo va xizmatlar	25,8	26,4	27,1	↑ (barqaror)
Transport va logistika	6,1	6,3	6,5	↑ (barqaror)
Axborot texnologiyalari	2,4	2,8	3,2	↑↑ (jadal)
Moliya va sug‘urta	4,0	2,6	1,6	Tuzilma o‘zgaryapti

Manba: NSK (2024); ADB (2024).

Axborot texnologiyalari sektorining ulushi 2023 yildagi 2,4 foizdan 2025 yilga 3,2 foizga ko‘tarilishi raqamli transformatsiyaning jadallashganini ko'rsatadi. Qishloq xo‘jaligining nisbiy ulushi kamayishi diversifikatsiya jarayoni borligidan dalolat beradi.

Iqtisodiy muammolar qiyosiy tahlili: Tarixiy parallellar.

Muqimiy she’rlarining iqtisodiy tahlili va zamonaviy statistika [13] o'rtasidagi qiyoslash bir qancha muhim parallellarni ochib beradi (5-jadval).

5-jadval. Iqtisodiy muammolar qiyosiy matrisasi: Tarixiy parallellar.

Muammo turi	Muqimiy davri	Bugungi kundagi analogiya	Yechim yo‘nalishlari
Qashshoqlik	Keng tarqalgan; tabiiy ofat = ochlik	2024: 9,5% (absolyut); 25% nisbiy	Ijtimoiy transfer dasturlari
Soliq adolatsizligi	Ikki tomonlama; ekstortiv	Soliq yuki – KO'B uchun og‘ir	Soliq islohotlari
Yer muammosi	Yerga egalik feodal tizimda	Qishloq yer bozori shakllanmoqda	2023 yer islohotlari
Iqtisodiy bog'liqlik	Rossiyaga mustamlaka bog‘liqlik	Xom ashyo eksportiga bog‘liqlik	Eksport diversifikatsiyasi
Mehnat ko'chishi	Ichki ko'chish, qishloqdan shaharga	2 mln+ migratsiya (Rossiya, Koreya)	Ish o‘rni yaratish siyosati
Inflyatsiya va narx	Bozor tartibsizligi; narx tebranishi	2023: 10,8%; 2024: 9,1%	Monetar siyosat
Ta’lim tengsizligi	Shahar-qishloq bo‘linishi katta	Hududiy ta’lim sifati farqi	Ta’limga sarmoya

Manba: Muallif tomonidan tarixiy manbalar va zamonaviy statistika asosida tuzilgan.

5-jadval tahlili eng muhim qiyosiy ko‘rsatkichlarga e’tiborni qaratadi. Qashshoqlik muammosi shaklan o‘zgarsada mohiyatan davom etmoqda: absolyut qashshoqlik 9,5 foiz bo‘lsa-da, nisbiy qashshoqlik (25%) demografik bosim ostida sezilarli bo‘lib qolmoqda.

Muqimiy she’rlarida iqtisodiy tanqid va uning bugungi talqini.

Muqimiyning "Tanobchilar" she’ri (1891 yillarga oid) yer o‘lchash va soliq undirish jarayonidagi zo‘ravonlik hamda poraxo‘rlikni tasvirlab beradi. Bu she’rdagi muammo — davlat vakillarining dehqonlarga nisbatan o‘zboshimchalik bilan soliq belgilashi — bugungi O‘zbekistonda ham kichik tadbirkorlar uchun ma’muriy to‘siqlar va norasmiy to‘lovlar ko‘rinishida qisman mavjud. "Saylov" she’rida tanqid qilingan qozixona poraxo‘rligi muammosi bugungi O‘zbekistonda institutsional islohot bilan kurashilmoqda. Transparency International ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekiston 2024 yilda Korruptsiyani idrok etish indeksida 180 davlat ichida 115-o‘rinni egallaydi — bu 2023 yildagi 121-o‘ringa nisbatan ilgarilab borganini ko‘rsatadi.

XULOSA

Muqimiy yashagan XIX asr ikkinchi yarmi O‘rta Osiyo uchun mustamlaka iqtisodiyotining eng og‘ir davri bo‘lib, natural xo‘jalik, ikki tomonlama soliq yuklamasi, yerga bo‘lgan feodal munosabatlar va savdo erkinligining yo‘qligi bosh belgilar edi. Bugungi O‘zbekiston iqtisodiyoti 2024 yilda 103,7 mlrd. dollar YaIM, 6,5 foizlik o‘sish va barcha asosiy ko‘rsatkichlarda ijobiy dinamika bilan sifat jihatdan tamoman boshqa darajada turadi. Biroq qashshoqlik (2024: 9,5%), mehnat muhojirligi (2 mln+ kishi), xom ashyo eksportiga tuzilmaviy bog'liqlik va hududiy tengsizlik muammolari hali davom etmoqda — bu Muqimiy she’rlaridagi iqtisodiy zulm mavzulari bilan zamonaviy parallellar hosil qiladi. Tarmoq tuzilmasi o‘zgarmoqda: IT sektori (+33% ulush o‘sishi) va sanoat ulushining oshishi diversifikatsiya jarayoni borligidan dalolat beradi. 2022 yil “Yangi O‘zbekiston” taraqqiyot strategiyasi iqtisodiy islohot sur’atlarini yanada oshirish uchun mustahkam asos yaratgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Qosimov, B. Muqimiy: Hayoti va ijodi. Toshkent: Fan, 2003. – 318 b.

2. Bartold, V.V. Istoriya kulturnoy jizni Turkestana. Leningrad: AN SSSR, 1927. – 256 b.

3. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. 2024 yil statistik to‘plami. Toshkent: NSK, 2024.

4. Vambery, A. Travels in Central Asia. London: John Murray, 1864. – 443 b.

5. Iskandarov, I. Turkiston mustamlaka davridagi iqtisodiy munosabatlar. Toshkent: Akademiya, 2001. – 287 b.

6. Yunusov, A. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida O‘rta Osiyo iqtisodiyoti. Toshkent: O‘zMU, 2015. – 204 b.

7. Jahon banki. O‘zbekiston iqtisodiy yangilash hisoboti. Washington DC: World Bank, 2024.

8. Xalqaro valyuta fondi. O‘zbekiston: 2024 yil IV modda bo‘yicha maslahatlashuv. Washington DC: IMF, 2024.

9. EBRD. Uzbekistan Transition Report 2023–2024. London: European Bank for Reconstruction and Development, 2024.

10. AQSH Kongressi kutubxonasi. Central Asia: Tsarist Russia and Soviet Rule. Washington DC: LOC, 2019.

11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni “Yangi O'zbekiston” taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida.

12. Asian Development Bank. Asian Development Outlook 2024: Uzbekistan Country Report. Manila: ADB, 2024.

13. UNDP. Human Development Report 2024: Uzbekistan. New York: United Nations, 2024.